

АВТОБІОГРАФІЧНІ МОТИВИ РОМАННОЇ ТВОРЧОСТІ ДОРІС ЛЕССІНГ

Сучасна англійська письменниця, лауреатка Нобелівської премії 2007 року Доріс Лессінг є авторкою не лише романів, кількох збірок оповідань та літературних нарисів, але й двотомної автобіографії. Перша книга «Під мою шкірою: Том перший моєї автобіографії, до 1949» була опублікована у 1994 році, а продовження «Ідучи в тіні: Том другий моєї автобіографії, з 1949 по 1962» побачило світ через 3 роки. В автобіографіях Д. Лессінг звертається до спогадів із власного життя, розпочинаючи оповідь дитинством та юністю, проведеними в південноафриканській колонії, та завершуючи своїм переїздом до Лондона, початком письменницької кар'єри, засвідчений останнім спогадом авторки – публікацією її роману «Золотий записник» (1962). Автобіографічні мотиви яскраво виражені й у художній творчості письменниці: в першому її романі «Трава співає» (1949), в перших творах із романного циклу «Діти насильства» (1952-1969), в автобіографічному творі «Повертаючись додому» (1957), в мемуарах «В гонитві за англійцями» (1960), в найвідомішому романі письменниці «Золотий записник», в романі «Спогади тої, що вижила» (1974), а також у численних оповіданнях. Відтак, автобіографізм слід трактувати як організуючий елемент художнього світу письменниці, притаманний більшості творів авторки.

Об'єктом дослідження літературознавці частіше обирають романи Д. Лессінг, у яких присутні автобіографічні елементи, а не двотомну автобіографію письменниці. Важливо, що автобіографія Д. Лессінг стала об'єктом дослідження докторської дисертації російської дослідниці Лейли Караєвої «Англійська літературна автобіографія: трансформація жанру в ХХ столітті» (Москва, 2010 р.). Два томи автобіографії письменниці вчена розглянула як зразок постмодерністичної автобіографії, зосереджуючи увагу на прихильності Д. Лессінг до містичної філософії суфізму.

Життєвий досвід письменниці постійно впливає на сферу її художнього вимислу, більшою чи меншою мірою обумовлюючи тематику творів, а також сприяє формуванню концептуального потенціалу романів, що відповідає роздумам та міркуванням актуальним для авторки. В контексті аналізу та простеження тісного зв'язку реального життя Д. Лессінг із художнім простором її творів насамперед слід розглядати постколоніальні та мультикультурні романи, а також твори, яким характерна феміністична проблематика.

Вплив дитинства та юності, прожитих у колоніальній Африці, особливо помітний у ранніх творах письменниці: «Художня творчість Лессінг є глибоко автобіографічною, велика її частина постає з її досвіду в Африці» [2]. Жоден із романів Д. Лессінг не був опублікований у час проживання

авторки на «чорному континенті», але час написання перших творів письменниці відповідає саме цьому періоду, адже Африка є місцем, де відбуваються події вже першого її роману «Трава співає» (1949), що вийшов друком після переїзду Д. Лессінг до Англії.

Популярність першого художнього твору письменниці головним чином спричинений темою, яку обрала Д. Лессінг, адже в середині ХХ ст. колоніальна художня література була своєрідним містком, що поєднував західну цивілізацію з націями та культурами раніше невідомими та вкрай захопливими. В романі «Трава співає» авторка зображує місця знайомі їй з дитинства, які згодом, уже після переїзду до Англії, вона називатиме «домом». Американська дослідниця творчості Д. Лессінг Гейл Грін (Gayle Greene) зауважує, що «<...> вона двічі була вигнанкою: вона провела дитинство в оточенні людей, які марили поверненням до Англії, а коли вона туди переїхала, то почала тужити за Африкою» [4; с. 8]. Практично для всіх її творів, де місцем дії є Африка, характерне відчуття ностальгії за втраченим домом.

Канадська дослідниця Джиліан Вітлок (Gillian Whitlock), аналізуючи автобіографізм Д. Лессінг, стверджує: «Письмо Лессінг є тривалим процесом розуміння значень її колоніального дитинства, включаючи ряд її різних повернень до минулого» [9; с. 190]. Одним із таких повернень є роман «Трава співає», в якому авторка не лише відтворює африканський пейзаж як географічний фон твору, але й акцентує увагу на проблемі расового протистояння на території колонії, основному конфлікті співіснування колонізаторів та колонізованих.

Рання творчість авторки є продовженням традицій класичного англійського роману. «Трава співає» починається з розв'язки – з газетної вирізки, в якій йдеться про чорношкірого, що вбив свою господиню: «Служник, якого було заарештовано, зізнався в скоєному злочині. Мотив невідомий» [7; с. 6]. Будуючи оповідь у ретроспективі, Д. Лессінг надає читачеві роль детектива, який має зрозуміти мотивацію вбивці героїні.

«Трава співає» насамперед роман психологічний. Д. Лессінг зображає жінку, яка божеволіє від власного подружнього життя, що приносить їй лише страждання, від дикого почуття близькості та спорідненості до людини, яку вона зневажає, божеволіє від стереотипів, що терзають її сумління. Психологізм роману виражений у роздумах та муках сумління головної героїні, часто пов'язаних із проблемами расизму, нетерпимості до чорношкірих працівників, а також у стражданнях Мері Тернер через незадоволеність її особистим життям та зневагу до власного чоловіка.

Через сюжет роману «Трава співає» Д. Лессінг досліджує психологію людини, яка «<...> водночас і ззовні, і всередині, водночас англійка та іноземка» [10; с. 58]. Мері показана жінкою, яка була вихована та навчена ненавидіти чорношкірих, її світ зруйнувався тоді, коли вона побачила в одному з них людину. Центральна проблема роману відповідає імагологічним стереотипам європейців щодо жителів африканського

континенту: відомо, що на сприйняття африканського населення англійцями впливає багато факторів, наприклад, різні соціальні статуси, рівень освіченості, але найважливішим залишається колір шкіри, який чітко розмежовує британців-колонізаторів та чорношкірих аборигенів. У такий спосіб письменниця виходить за межі сюжету роману до загальних проблем людства.

Автобіографізм роману «Трава співає» виявляється не лише через детальне зображення авторкою географічного фону, але й особливою увагою до проблеми расизму, яка, як відомо з окремих інтерв'ю Д. Лессінг часто поставала причиною запеклих дискусій у домі авторки. Особливо гостро ця проблема позиціонувалась у суперечках між письменницею та її братом, який відверто ненавидів чорношкірих та не вважав їх за людей. Болючі теми дитинства та юності Д. Лессінг постають важливим елементом її першого роману, але значно яскравіше виявляються в наступному творі авторки «Марта Квест» (1952), першому романі з циклу «Діти насильства».

В романі «Марта Квест», який часто визначають як типовий для англійської реалістичної літератури роман-виховання або ж *Bildungsroman*, Д. Лессінг зображає історію життя та становлення характеру головної героїні Марти. Героїня показана молодою дівчиною, яка протестує проти традиційного стилю життя та одруження зокрема, вступає до літературної групи, що сповідує ліві політичні погляди, обурюється ставленням британців у колонії до чорношкірих аборигенів та іммігрантів з Європи.

Життєвий шлях головної героїні роману подекуди є цілком аналогічним життю Д. Лессінг. Як і сама авторка, Марта виходить заміж у 18 років і майже відразу народжує двох дітей. Д. Лессінг трактує одруження Марти як часткову страту, як приреченість на таке життя: «І все-таки доведеться любити його: адже він вибрав саме її» [1; с. 387]. Письменниця, як і героїня її твору, до 15-річного віку жила на фермі, оточеній кукурудзяними плантаціями, далеко від міста. На початку роману Д. Лессінг зображує Марту, якій всього 14 років, час від часу вона вибирається до міста, аби забирати з поштового відділення книжки замовлені з Лондона, адже це її єдиний спосіб отримувати хоча б якусь самоосвіту. В цей час Марта тісно спілкується з братами Коенами¹ (євреями за походженням), чия сім'я свого часу втекла з Німеччини. Саме завдяки цьому спілкуванню вона починає цікавитись політикою та подіями на світовій політичній арені. Згодом, як і сама авторка, Марта, ідучи наперекір бажанням своєї матері, переїздить до міста, наймається там на роботу, починає вести самостійне життя, вступає до гуртка комуністичного скерування, але досить швидко люди з цього середовища їй набридають. Згодом вона знайомиться з юнаком, членом спортивного клубу, представником місцевої еліти, та виходить за нього заміж всього за кілька місяців після знайомства. В кінці роману Марті 19 років і

¹ В одному зі своїх інтерв'ю авторка зізналась, що обох братів змалювала з хлопців, з якими справді товаришувала в час, коли жила на батьківській фермі [3; с. 234].

вона день тому вийшла заміж. Історію подальшого життя героїні Д. Лессінг продовжує в романі «Правильний шлюб» (1954).

Літературознавці центральною проблемою перших двох романів із циклу «Діти насильства» визначають явище матрофобії. Цей термін у контексті аналізу творчості Д. Лессінг уперше вжила американська дослідниця Лінн Сікенік (Lynn Sykenick) у 1973 році в тексті статті, що мала на меті вивчення гіперраціональності художніх образів у ранніх романах авторки. За спостереженнями дослідниці, більшість героїнь у текстах письменниці страждають від почуття страху повторити долю своїх матерів. Л. Сікенік визначила явище матрофобії як «страх не чиєїсь матері чи материнства, а страх стати чиєюсь матір'ю. Тисячі доньок бачать в своїх матерях те, що вони, навчившись іти на компроміс та ненавидіти себе, намагаються звільнитись від цього, вони бачать їх як тих, від кого без власної на те волі успадковують обмеженість та деградацію жіночого існування. Наразі легше ненавидіти та повністю ігнорувати матір, ніж побачити ту силу та вплив, що існують над нею <...> Матрофобію можна трактувати як розкол жіночої особистості, спричинений бажанням раз і назавжди звільнитись від залежності наших матерів, стати індивідуалізованими та вільними. Мати виступає жертвою всередині кожної з нас, поневоленою жінкою, мученицею» [8; с. 5].

В романі «Марта Квест» Д. Лессінг показує відносини героїні зі своєю матір'ю надзвичайно складними та конфліктними, часто позиціонуючи матір Марти як ката для доньки. Між ними немає порозуміння, лише постійні протистояння та боротьба. Мати постійно говорить Марті про те, що потрібно вийти заміж, виїхати з їхньої ферми, щоб таким чином скоротити фінансові витрати сім'ї Квестів та полегшити їхнє життя. Матір увесь час підштовхує Марту до потенційних наречених із метою якнайшвидше її позбутись. У першу чергу, саме через такі стосунки з матір'ю Марта вирішує поїхати з дому до міста і почати жити самотійно, адже це єдиний спосіб вирватись із її влади. Живучи окремо, Марта уникає контактів із рідними, але якщо вони таки навідують її у місті, то вона робить усе можливе, аби зробити ці візити максимально короткими.

Явище матрофобії є характерною рисою не лише окремих творів із художнього доробку Д. Лессінг, але й рисою авторської ідентичності самої письменниці. Автобіографічний мотив, притаманний її творчості, виявляється в романах із циклу «Діти насильства» через зображення авторкою відносин головної героїні з матір'ю. В деяких своїх інтерв'ю, а також біографічних оповіданнях та нарисах Д. Лессінг згадує про складні стосунки з власною матір'ю: «<...> ви знаєте, що моя мама народила мене задовго до того, як народила омріяного сина. Очевидно вона була старомодною жінкою і я їй не подобалась, за що я її не звинувачую. Знаєте, ми не можемо впливати на речі такого плану. І няні в Тегерані я теж не подобалась – я чітко це пам'ятаю. Я була дуже складною дівчинкою» [3; с. 236]. Письменниця ніколи не відчувала проявів материнської любові, але

постійно була свідком того, як сильно мама обожнювала та опікала її молодшого брата. Змалку Д. Лессінг доводилось боротись за себе: будучи немовлям, вона недоїдала та голодувала, адже тіло матері відштовхувало доньку, мати письменниці не мала молока, аби годувати новонароджену: «Але коли ти борешся за виживання, то ти борешся по-справжньому. Я була нестерпною. Те, що в мене було, навіть тоді, коли я була ще зовсім маленькою, це поєднання розпачливого жалю до неї [матері] та ненависті водночас. Я справді знала, що маю її жаліти» [3; с. 236]. Відносини Д. Лессінг із власною матір'ю були настільки складними та подекуди неприродними, що цей досвід не міг не вплинути на характер та особистість авторки. Особиста драматична історія письменниці згодом трансформується в автобіографічний мотив її творчості.

Романи «Трава співає», «Марта Квест» та «Правильний шлюб» водночас поєднують постколоніальну та феміністичну проблематику так само як і роман «Золотий записник» (1962), який свого часу було названо критиками одним із перших англійських постмодерністичних романів із чітко вираженою феміністичною проблематикою.

Героїня роману, Анна Вульф, намагається віднайти цілісність власної ідентичності за допомогою свідомої фрагментації свого життєвого досвіду в чотирьох записниках, а потім об'єднавши їх у п'ятому – золотому: «Я веду чотири записники, чорний записник, який розповідає про Анну Вульф, письменницю; червоний записник, який стосується політики; жовтий записник, у якому я вигадую історії на основі свого досвіду; та блакитний записник, який має на меті бути щоденником» [6; с. 475]. Д. Лессінг наголошує, що героїня страждає від множинності власних особистостей, адже вона водночас і мама, яка самотужки виховує доньку, і політична активістка, і письменниця, і подруга, і коханка. Д. Лессінг зображує особистість жінки, яка є Іншою по відношенню до самої себе, вона відчужується від оточуючих та втрачає відчуття своєї цілісності, власної ідентичності загалом. Шлях зцілення Анни авторка вбачає в її свідомій дефрагментації власної особистості та свідомості в записниках з метою їхнього об'єднання в золотому записнику.

Важливим містком між художньою постаттю Анни Вульф та реальним життям Д. Лессінг є спогади авторки роману та його протагоністки, розміщені в чорному записнику Анни Вульф, в якому йдеться не лише про погляди героїні на літературу, але й який містить спогади з молодості, проведеної в Південній Африці. Письменниця навмисно обирає чорний колір для цього записника, адже Африка завжди була відома у Європі як «чорний континент». Почуття ностальгії, характерне для творів Д. Лессінг африканської тематики, відчувається в оповіді Анни Вульф. Героїня не лише згадує своїх друзів та коханців з далекого періоду її життя, але й наголошує

на своїй любові до вельду², на тому, як сумує за полюванням на голубів, коли годинами треба було лежати у високій траві і прислухатись до звуків безкрайнього африканського степу. Спогади про Африку приносять Анні відчуття спокою та внутрішньої гармонії, яких їй так бракує в Лондоні. Через образ своєї героїні Д. Лессінг пригадує та переживає власну молодість: «<...> мені здається, що я належу обом місцям [Лондону та Південній Родезії]. Я справді думаю, що повертаюсь до південної Африки, коли пишу» [3; с. 239].

Автобіографічні риси роману «Золотий записник» простежуються через неймовірну схожість між фікціональною особистістю Анни Вульф та особистістю самої Д. Лессінг. Як і сама авторка, так і головна героїня її твору є письменницями, обидві мешкають у Лондоні зі своїми дітьми (єдина різниця у тому, що Анна має доньку, а Д. Лессінг – сина), обидві мають досвід життя в Південній Африці та участі в комуністичній партії. Така близькість письменниці та її героїні перетворює цей твір у пошук ідентичності не тільки Анни Вульф, але й самої Д. Лессінг.

Літературний доробок Д. Лессінг є частиною її особистості, її власним способом сприйняття себе та світу, що її оточує. Проблематика множинної ідентичності притаманна не лише художній творчості та окремим персонажам письменниці, але й її власній авторській постаті. Йдеться про експеримент Д. Лессінг, до якого вона вдалася у 80-их роках ХХ ст., коли світ побачили два її романи, підписані іменем Джейн Сомерс, «Щоденник доброзичливого сусіда» (1983) та «Якби старі могли...» (1984), згодом об'єднані в одному виданні «Щоденники Джейн Сомерс» (1985) вже під іменем Д. Лессінг.

У передмові до об'єданого видання авторка пояснює свою мету та причини використання псевдоніма. На той час Д. Лессінг отримала багато престижних літературних премій та відзнак не лише на території Європи, але й у світі. Тоді письменниця почала цікавитись власним рецептом успіху: що саме робило її популярною та приносило визнання: справді хороша література чи лейбл «Доріс Лессінг»? Для того, аби перевірити наскільки складно новим іменам з'явитись на книжкових полицях у магазинах та бібліотеках, письменниця написала два романи, підписавши їх вигаданим іменем. Обидва твори не зазнали такого успіху як решта творчості Д. Лессінг: більшість видавництв відмовилось їх публікувати, а ті, що погодились, згодом зізнались, що причиною публікації стала схожість стилю та манери Джейн Сомерс на те, як пише Д. Лессінг.

Письменниця відходить від експериментів у художньому просторі своїх творів та переходить до дослідів над власною авторською ідентичністю в реальному житті. В передмові до об'єданого видання авторка зауважує,

² Вельд є загальним терміном, що використовується для означення просторих сільських степів Південної Африки. Здебільшого вельд асоціюється з пологими територіями або зонами покритими травою та низьким чагарником, особливо в Зімбабве, Ботсвані та Намібії.

що мала на меті створити абсолютно інший, не схожий на власний, стиль та світогляд: «І виявилось, що як Джейн Сомерс я писала так, як не могла цього зробити Доріс Лессінг. Це було більше, ніж питання іншого використання ідіоматичних виразів чи прикметників, щоб створити жінку-журналістку, яка також і успішна авторка романтичних творів: Джейн Сомерс не знала нічого про ту сухість, яка немов сумління керує Доріс Лессінг що б вона не писала і до якого стилю б не вдавалась» [5; с. VI]. Метою письменниці було не лише заплутати читача та не видати себе через літературний стиль, але й витворити цілком нову авторську ідентичність Д. Сомерс. У ході експерименту Д. Лессінг відсторонюється від власної особистості та витворює нову письменницю, наділяючи її тими рисами, які не притаманні первинній авторці. Постаті Д. Лессінг та Д. Сомерс повністю розділені, письменниця проводить між ними чітку межу. Авторка відрікається від власного імені та ідентичності заради чистоти експерименту, вона намагається бути стороннім глядачем, аби чітко розуміти наскільки літературні постаті Д. Лессінг та Д. Сомерс різняться між собою.

Окреслюючи існуючу відстань між Д. Лессінг та Д. Сомерс, письменниця стверджує: «Дехто може подумати, що це спосіб неупереджено написати про Доріс Лессінг, так ніби я – це не вона: я ж неупереджена щодо імені» [5; с. VI]. Жодні дефініції не мають для авторки ніякого значення, для неї важливим є усвідомлення того, що вартість особистості полягає в тому, яка вона є, а не в тому, як її визначають та сприймають інші. Д. Лессінг вважає, що імена та означення не мають ваги, адже значно важливіше наповнення та форма, яку вона створює. Від художнього дослідження розірваної, фрагментарної особистості в сучасному світі письменниця переходить до створення та вивільнення власних авторських alter ego. Даючи життя Джейн Сомерс, Д. Лессінг актуалізує думку про жіночу множинність та наголошує на важливості цієї проблеми. В межах власної ідентичності письменниця простежує потенційні варіативні особистості, які, на її думку, мають законне право на існування.

Підсумовуючи, варто зазначити, що художня творчість Д. Лессінг справді є глибоко автобіографічною та сповнена численними спогадами з реального життя авторки. Близькість життєпису письменниці з окремими героїнями її романів вказує на те, що твори Д. Лессінг є надзвичайно важливою складовою її авторської ідентичності. Зумисне створення літературної постаті Д. Сомерс підтверджує думку про те, фікціональний світ Д. Лессінг постійно перетинається з внутрішнім світом письменниці, а деколи вони зливаються в одне ціле. Через написання художніх творів письменниця переосмислює та заново переживає окремі періоди власного життя.

Вивчення автобіографічного аспекту творчості Д. Лессінг постає напрочуд важливим для розуміння авторської ідентичності письменниці, а також для осмислення проблематики її романів. Автобіографічні мотиви творчості Д. Лессінг перетворюють її художні твори та двотомну

автобіографію в “*autre-biography*” («біографію Іншого») [3; с. 216], адже, як стверджує бельгійський критик та теоретик Поль де Ман, кожного разу, коли автор робить спробу розмістити власну історичну постать у художньому тексті, то результатом цього неодмінно стає підміна цієї особистості. Д. Лессінг не лише витворює Інших (художніх персонажів) на основі свого життєпису, але й створює Інше письменницьке alter ego (Д. Сомерс), а також зображає Іншу Доріс Лессінг («Під моєю шкірою: Том перший моєї автобіографії, до 1949» та «Ідучи в тіні: Том другий моєї автобіографії, з 1949 по 1962»).

Література

1. Лессинг Д. Марта Квест / Лессинг Д. ; [пер. з англ. Т. Кудрявцевой]. – Москва : Эксмо, 2008. – 432 с.
2. Офіційний сайт Доріс Лессінг [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.dorislessing.org/>.
3. Coullie, Judith Lütge. Selves in Question : Interviews on Southern African Auto / Biography / Judith Lütge Coullie. – Honolulu : University of Hawaii Press, 2006. – 487 p.
4. Greene, Gayle. Doris Lessing. The Poetics of Change / Gayle Greene. – Michigan : The University of Michigan Press, 1997. – 296 p.
5. Lessing, Doris. The Diaries of Jane Somers / Doris Lessing. – London : Flamingo, 2002. – 515 p.
6. Lessing, Doris. The Golden Notebook / Doris Lessing. – New York : Bantam Books, 1981. – 666 p.
7. Lessing, Doris. The Grass is Singing / Doris Lessing. – London : Heinemann Educational Publishers, 1949. – 256 p.
8. Rogers, Deborah D. The Matrophobic Gothic and Its Legacy : Sacrificing Mothers in the Novel and in Popular Culture / Deborah D. Rogers. – New York : Peter Lang Publishing, 2007. – 167 p.
9. Whitlock, Gillian. The Intimate Empire : Reading Women’s Autobiography / Gillian Whitlock. – London : Biddles Ltd, Guildford and King’s Lynn, 2000. – 232 p.
10. Yelin, Louise. From the Margins of Empire : Christina Stead, Doris Lessing, Nadine Gordimer / Louise Yelin. – Ithaca : Cornell University Press, 1998. – 197 p.

Анотація

В статті окреслено загальну автобіографічну тенденцію романної творчості Д. Лессінг. Проведено паралелі між окремими персонажами письменниці та самою авторкою. Визначено, що матрофобія притаманна конкретним героїням Д. Лессінг походить із особистого життєвого досвіду письменниці. Встановлено, що фікціональний світ авторки є частиною її авторської ідентичності та відображенням її власного світогляду.

Ключові слова: автобіографізм, матрофобія, біографія Іншого.

Аннотация

В статье обозначена общая автобиографическая тенденция творчества Д. Лессинг. Проведены параллели между отдельными персонажами писательницы и самой Д. Лессинг. Определено, что матрофобия присуща конкретным героиням писательницы исходит из ее личного жизненного опыта. Установлено, что фикциональный мир Д. Лессинг является частью ее авторской идентичности и отражением ее собственного мировоззрения.

Ключевые слова: автобиографизм, матрофобия, биография Другого.

Summary

The article provides the analysis of general autobiographical tendency of Doris Lessing's novels. Obvious parallels between fictional characters and the author herself have been detected. It was defined that matrophobia characteristic of particular Lessing's heroines comes from writer's personal life experience. It is claimed that author's fictional world is a part of her author's identity and reflects her own worldview.

Key words: autobiography, matrophobia, biography of the Other.